

BUGUNGI KUNDA OILALARIDA ER-XOTIN MUNOSABATLARIGA XOS INQIROZ SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Shakirova Feruza Baxtiyor qizi

Toshkent shaxar Yunusobod tumani 519-DMTT psixologi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bugungi kunda oilalarida er-xotin munosabatlariga xos inqiroz shakllanishining psixologik xususiyatlarining mazmuni haqida soʻz yuritilgan. Xususan, oʻzbek oilalarida er-xotin munosabatlarini muvofiqlashtirishning maqsadga muvofiq kechishi uning aʼzolari, xususan er-xotinlarning oilaviy qadriyatlarni qanday darajada kundalik turmushda namoyon qilishlariga bogʻliq muhim jihatlari ekanligi ilmiy jihatdan ochib berilgan.

Kalit soʻzlar: oila, tarbiya, munosabatlar, qadriyatlar, tadqiqot, simpatiya, er-xotin, inqiroz, shubhalanish, rashk, jizzakilik, rol, ojizlik, norozilik, barqarorlik, shaxslararo munosabat.

Kirish. Mamlakatimiz olimlari tomonidan oiladagi er-xotin munosabatlarining turli ijtimoiy-psixologik jihatlari oʻrganilgan. Jumladan, Y.A.Yakubov tomonidan oʻzbek oilalaridagi er-xotin munosabatlarining ijtimoiy-psixologik jihatdan oʻrganilgan dastlabki tadqiqotlardan biri boʻlgan. Muallif oʻzining olib borgan tadqiqot obekti sifatida nikohlar mustahkamligiga qarab yuqori koʻrsatkichlarga ega boʻlgan er-xotinlar hamda ajralish arafasida turgan juftliklardan iborat guruhlar tanlab olingan. Ikkala guruhlarda ham er-xotinlarning oiladagi funksiyalarini bajarishlarida bir-birlarini hissiy qoʻllab-quvvatlashlari, oilaviy qadriyatlarga yondashishlari va oilaviy rollarga nisbatan boʻlgan yoʻl-yoʻriqlari oʻrtasidagi tafovut farqlari borligi taʼkidlangan. Olim oʻzining tadqiqotlaridan kelib chiqib oʻzbek oilalarida farzandlarning borligi va ularning soni nikoh mustahkamligini taʼminlovchi yana bir muhim omillardan biri hisoblanishini qayd etib oʻtgan. Shu bilan birga, anʼanaviy, milliy, oilaviy turmush tarzi, yoʻl-yoʻriqlar, yosh er-xotinlar munosabatlariga ota-onalarning aralashuvi, oilada rollar taqsimoti va ularning er-xotin tomonidan idrok qilinishi kabi xususiyatlarni bir tomonlama, salbiy omillar sifatida sanab oʻtgan boʻlsa, ayollarning mavqeyi, ularning ijtimoiy faolligini ortishini esa ijobiy tomondan baholab oʻtgan. Oila - har bir shaxsda ilk yoshligidan boshlab shakllanadigan insoniy fazilatlar, ezgu-istaklar, qadriyatlar takomil topadigan, ming yillar davomida shakllangan oʻzbek xalqining qadriyatlari va maʼnaviy merosi ravnagʻini taʼminlovchi tarbiya maskanidir. "Halollik, rostgoʻylik, or-nomus, sharmu-hayo, mehru-oqibat, mehnatsevarlik kabi barcha insoniy fazilatlar, eng avvalo, oilada shakllangan". Bola shakllanishining ilk maktabi esa ota-onaning oʻzaro munosabatlari majmui boʻlib hisoblanadi. Ayniqsa yosh oilalarda ota-onalik maʼsuliyatini oʻz zimmasiga olib oʻzaro munosabatlar tizimini toʻgʻri shakllantirish jarayonlarida kuzatiladi. Ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy va

etnik o'zgarishlar, shu barobarida shaxs kamoloti o'tgan yuz yillik davomida oilaviy munosabatlar tizimida keskin o'zgarishlarga olib keldi. Bu esa zamonaviy oilaning tarkibiy tuzilmasi, undagi shaxslararo munosabatlarda ancha chigal muammolarni keltirib chiqarmoqda. Mabodo oila psixologiyasining muammolari bilan (masalan, qarang tanishib chiqqanda ham tadqiqotchi psixologlar va amaliyotchi psixologlar e'tiborini tortgan ikkita markazni ko'rish mumkin: oila ijtimoiy tizim tarzida va oila ta'lim beruvchi institut sifatida. Boshqacha aytganda, har holda, hozirgi paytda oila muammolari bilan shug'ullanadigan psixologlar asosan, quyidagi ikkita talab-ehtiyojga xizmat qilishyapti: jamiyatning bazaviy unsuri bo'lgan oila saqlanib qolishini ta'minlash va oilaning jamiyat madaniyatini insonlarning bir avlodidan boshqa avlodiga yetkazishini tekshirish. Shu bilan birga tadqiqotlarda va amaliyotda aynan shu ikkita ehtiyojga urg'u berilishi zamonaviy oila o'zining bu ikki eng muhim vazifasini bajara olmay qolayotganligidan guvohlik bermoqda.

Ushbu holni xalqaro miqiyosda ko'rish imkoniyati tug'iladigan bo'lsa, quyidagicha tasvirlashning o'zi kifoya qiladi. Bir qator izlanishlarning ko'rsatishicha, xususan Rossiyada quyidagi sabablar oilalar notinchligining bevosita va bilvosita ko'rsatkichlari hisoblanadi: tug'ilishning halokatli ravishda kamayib borayotganligi, abortlar soni jihatidan dunyoda eng yuqori ko'rsatkich, nikohsiz tug'ilishlarning oshib borayotganligi, bolalar va onalar o'limining g'oyat yuqoriligi, umrning qisqaligi, buzilayotgan oilalar sonining ko'pligi, muqobil nikoh va oila turlarining o'zgaruvchanligi (onalar oilalari, birga yashash, er-xotinning alohida yashashiga asoslangan oilalar, o'z jinsidagilar bilan qurilgan oilalar, asrandi farzandli oilalar va hokazo), oilalarda bolalar bilan shavqatsiz munosabatda bo'lish hollarining ko'payishi.

Zamonaviy oilani o'rganuvchi mutaxassislar (faylasuflar, sotsiologlar, psixologlar, iqtisodchilar va boshqa ixtisoslar)ning aksariyat ko'pchiligi "hozir oila haqiqiy tanazzulni boshidan kechirmoqda" degan xulosaga kelishyapti. Jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotining umumiy (o'rtacha) darajasi yuksalgan, kishilarning turmush va moddiy farovonlik darajasi oshgan sari bu tanazzul yanada yorqinroq namoyon bo'lmoqda.

Biroq, bu o'rinda muhim bir izoh berib o'tish zarur: ijtimoiy- iqtisodiy rivojlanish jarayonlarining jadallashuvi (ayniqsa, xususan hozirgi Rossiya ham shular jumlasiga kiradigan o'tish davri deb ataluvchi bosqichni boshidan kechirayotgan jamiyatlardagi uning yuksak sur'ati) butun jamiyatga, binobarin, uning eng muhim kichik tuzilmasi bo'lgan oilaga baqarorlikni haddan ziyod buzuvchi ta'sir ko'rsatadi. Bunday ta'sir oilaviy muammolar sonining ko'payishi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning umumiy darajasi bilan ko'proq umumiy bog'liqlikni har jihatdan niqoblab turadi.

Hozirgi oilaning tanazzuli, ko'pincha umuman ijtimoiy hayotdagi katta o'zgarishlar taqozosidir. Sotsiologiya va psixologiya oralig'ida olib borilayotgan tadqiqotlar insonning oila bilan va jamiyat bilan ijtimoiy aloqalari tizimidagi o'zaro

munosabatlari tubdan o'zgarishi ko'p jihatdan jamiyat ijtimoiy-guruhiy tuzilishining murakkablashuvi natijasi ekanligini g'oyat ishonchli ravishda ko'rsatib turibdi. G.G.Diligenskiyning ta'kidlashicha, "jamiyatning ijtimoiy- iqtisodiy tabaqalanishiga asoslangan katta va kichik guruhlar insonlar o'rtasidagi bevosita munosabatlari tutashadigan, ularning mayllari, tasavvurlari, qadriyatlarini shakllanadigan maydon sifatidagi roli tobora boy berilmoqda. Ana shunday guruhlardan har biri, uning "quyi", boshlang'ich yacheykalari bilan shaxs o'rtasidagi aloqalar zaiflashmoqda. Bu madaniyatni moddiy va madaniy iste'mol turlarini, ijtimoiy axborot manbalari va mazmunini, turmush tarzi va bo'sh vaqtni o'tkazish usullarini "ommaviylashtirish", "o'rtacha holga keltirish" singari yaxshi ma'lum jarayonlar yo'qqa chiqaradi. Individ bilan jamiyat o'rtasidagi munosabatlarda siljishlar inson ijtimoiy aloqalarining ko'proq qayishqoq, har tomonlama keskinlikni yumshatish tomon bormoqda va demakki, uning shaxsiyati namoyon bo'lishi uchun kengroq maydon yaratadi".

An'anaviy jamiyatlarda va an'anaviy oilalarda vujudga kelayotgan vaziyatlardan farqli o'laroq, hozirgi dunyoda, inson, odatda "Men o'zim kimman va kimga yo'ldoshman?", "Mening uchun nima ahamiyatliroq va nima ahamiyatsizroq, nimaga intilishim kerak va nimaga ahamiyat bermasligim lozim?" degan savollarga tayyor javob ola bilmaydi. Bu savollarga javobni uning o'zi topishi darkor. Zamonaviy insonning ijtimoiy tajribasi, uning dunyo haqidagi bilimlari tobora xilma-xil, ziddiyatli, "uzuq-yuluq" bo'lib borar ekan, shaxsning o'z o'rnini erkin topish maydoni, binobarin, uning hayotiy muammolari maydoni ham kengaya boradi. Ota-ona tarbiyachilik funksiyasi. Bu shkala er-xotinlarning ota-onalik majburiyatlariga munosabati, farzandlar shakllanishidagi shaxsiy pozitsiyalari, ota-onalik funksiyalariga taalluqli tasavvurlarini ifodalaydi.

Er-xotinlarning ota-onalik hamda tarbiyachilik funksiyalari to'g'risidagi tasavvurlari, ularning shaxslilik pozitsiyalari, ijtimoiy talablarga mas'uliyat, jamiyat va oila munosabatlaridagi o'rinlarini belgilaydi. Bu shkala bo'yicha er-xotinlar nisbatan yuqori ko'rsatkichlarni, ya'ni 7,55 (1,07 ball. (erlar) va 7,39(1,22 ball (xotinlar) bilan qanoatlanganliklari ifodalangan. Ota-onalik va tarbiyachilik funksiyasiga ularning ijobiy tasavvurga egaligi o'zbek xalqining azaldan "bolajon"ligi natijasidir. Ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar er-xotinlarning bu boradagi funksiyalariga o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Er-xotinlarning farzandlariga nisbatan ota-onalik mehri tabiiy asoslansada, ammo tarbiyaviy faoliyatida anchagina tanazzul ko'zga tashlanmoqda. Ota-onalar ko'proq farzandlarning moddiy ta'minoti bilan mashg'ul bo'lishlari, oilaviy tarbiya jarayonida muayyan darajada bo'shliq hosil bo'layotganligi kuzatiladi. Bu esa zamonaviy oiladagi ijtimoiy-psixologik muhitda inqirozni yuzaga keltiradi.

Shuningdek, er tomonidan oilaning maishiy-xo'jalik sohasiga asosiy e'tibor qaratayotganligi, unda ota tarbiyasining o'rni bo'shab qolayotgani, onaning uy

yumushlari bilan muttasil mashg'ulligi o'g'il-qizlar ota-onaning doimiy nazoratidan chetga qolishiga olib kelmoqda. Natijalar er-xotinlarning ota-onalik, tarbiyachilik ustanovkalari bo'yicha tasavvurlari ijobiy bo'lsa-da, lekin real muhitda

bu majburiyatlar "begonalashayotganga o'xshab qolmoqda".

Er-xotinlarning ushbu doiradagi tasavvurlari dastlabki uchala shkala bilan navbatdagi uchta shkalani birlashtiruvchi bo'lib hisoblanadi. Shu bois, shkala er-xotinlarning ota-onalik rollari oilaning bir butun jips tizim sifatida o'z atrofida birlashtiruvchi qadriyat ekanligini unutmazlik kerak. Oilaning tanazzuli va undagi shaxslararo munosabatlar ham mazkur rollarning buzilishi zahirida yuz beradi.

1. Ijtimoiy faollik. Mazkur shkala er-xotinlarning tashqi ijtimoiy faolligini, ya'ni kasbiy va jamiyat hayotidagi oilaviy munosabatlar barqarorligini belgilovchi ustanovkalarni aks ettiradi.

Ijtimoiy faollik shkalasi er-xotinlarning maishiy-xo'jalik va tarbiyachilik funksiyalarini sifat ko'rsatkichi ham hisoblanadi. Albatta, oilaviy munosabatlarning barqarorligi er-xotinning savodxonlik darajasi, kasbiy faoliyati va mahalla-ko'y orasidagi mavqelariga bog'liq.

Er-xotinning oilaviy munosabatlarda e'zozlanishi, muammolarning joy-joyida hal qilinganligi ijtimoiy munosabatlar (er yoki xotinning mehnat qilayotgan jamoasidagi, yashayotgan mahallasidagi, qon-qarindoshlar orasidagi shaxsiy mavqei) dagi rolini belgilaydi.

Tadqiqotimiz natijalariga ko'ra, er-xotinlar juftligining oilaviy qadriyatlar bo'yicha muvofiqligi ma'lum darajada farqlanar ekan. Er-xotinlarning oilaviy turmush faoliyatining muhim sohalari bo'yicha farqlari belgilangan meyordan oshib ketganligi kuzatildi (belgilangan meyor-3 balldan oshmasligi kerak). Er-xotinning oilaviy munosabatlarida ota-onaning tarbiyachi sifati, ehtiyojlar, tasavvurlar, ularning turmush maqsadlari muhim o'rin tutar ekan.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, o'zbek psixolog olimlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, oxirgi yillar ichida oilalardagi er-xotinning emotsional munosabatlarini tashkil etuvchi ushbu omillarning pasayib borayotganini ko'rishimiz mumkin. Bunga yana bir omil migratsiya natijasida ham biz oilaning asosiy psixologik xususiyatlarini, masalan, turmush o'rtoqlarning nikohdan qoniqishi, emotsional munosabatlari, oilaviy rollarining tuzilishi, oiladagi nizolari, bolalar va ota-onalar munosabatlari va oilaning psixologik iqlimida o'zgarishlar ko'rishimiz mumkin. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, oila kichik guruh sifatida xarakterlanar ekan, migrant oilalarida nikohdan qoniqish darajasi pastligi, moddiy va maishiy muammolar paydo bo'lishi oilada nizolarning ko'payishiga sabab bo'ladi. Yana shuni aytish joizki, oilaviy munosabatlardagi beqarorlik ota-onalik majburiyatlariga yetarlicha tayyor emaslik, e'tiborsizlik, g'amxo'rlik va iliq o'zaro munosabatning yo'qligi, jozibadorlik va zamonaviy

tashqi qiyofaning meyorida emasligi hamda maishiy muammolarni hal etishga imkoniyatiniig kamligi oqibatida yuz berishi aniqlandi.

ADABIYOTLAR

1. Дорно И.В. Современный брак: проблемы и гармония. –М.: Педагогика. 1990. -272 с.
2. Положении семей в Российской Федерации: // Доклад Национального Совета по подготовке и проведению Международного года семьи в Российской Федерации. -М., 1994.
3. Rizouddin ibn Fahrudin. Oila. -T.:Mehnat. 1991. -64 b
4. Jabborov I.A. “Oilada er-xotin munosabatlarini muvofiqlashtirishning ijtimoiy psixologik mexanizmlari: Psixolog. fan. bo‘y. fal. dok. ...dis. avtoref. -Toshkent.: O‘zMU, 2021. -57 b